
Benedekné Szőke Amália

Művelődési érintkezések erdélyi magyarok és finnek között

A legrégebb időktől 1849-ig*

Mit tudhatott meg egymásról az idők folyamán, ez a földrajzilag olyan távol élő két nép, a finn és a magyar és hogyan eszmélt egymás létezésének tudatára? Azt már nyomon követtük, hogy miként találkoztak a hadak útján, hol barátként, hol ellenségként. Az itt következőkben arra próbálunk fényt deríteni, hogy a békes hétköznapiakban miként került sor egymás megismerésére.

Azt már említettük, hogy az erre vonatkozó irodalom soknyelvű. Ehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy meglehetősen sokoldalú, több szaktudomány körébe tartozó. Létrejöttét nem mindig a nyelvrokonság tudata határozza meg, vagy egyéb érzelmi jellegű indíték. Legalábbis a kezdeti szakaszokban, és főképpen magyar részről.

Ebben az időszakban még szinte lehetetlen körülhatárolni a kizárólag finn vonatkozásokat és elkülöníteni a többi skandináv országtól. A svéd királyság kötelekébe tartozása folytán, nem csoda, hogy ekkoriban Finnország kulturális életére is a svéd jelleg nyomja rá bélyegét.

Az általam ismert legrégebb nyomtatott forrás, ahol finnországi szerző tollából eredő írásban Erdély („Sibenburg”) neve előfordul, Sigfrid Aronus Forsius: *Minerographia, Mineralers* című könyve, amit az első finn ásványtan könyvként tartanak számon. Ez svéd nyelven jelent meg Stockholmban, 1643-ban. Szerzője Helsinkiben született, illetve a mai finn főváros kezdeti magvát képező, akkori kis halászfaluban. Forsius neve is erre utal, azaz a svéd névre, Helsingforsra, ami viszont az ott folyó Vantaa zuhataga után kapta a nevét. A szerző ebben a könyvében említést tesz az erdélyi aranybányákról, a lelőhelyek megjelölése nélkül.

Forsiusnak, akit a kor legtanultabb természettudósai között tartanak számon, nem ez volt az egyetlen úttörő munkája. IX. Károly svéd király megbízásából ő térképezi fel először a Lappföldet. Az uppsalai akadémia professzoraként, ő készíti el az első svéd és finn naptárt. A természeti jelenségek kitűnő megfigyelőjeként, időjós-lással is foglalkozott. Meglepő pontossággal tudta előre jelezni a viharokat, amivel nem egyszer ámulatba ejtette a hitetlenkedő kortársakat. Igazi szenvedélye azonban a csillagjós-lás maradt élete végéig,

amivel sok ellenséget szerzett magának. Amikor egy lengyel hadjárat előtt, tengeri vihar okozta vereséget jósolt a svédeknek és az be is következett, a király Forsiust börtönbe vetette. Örebro várának kőpadjáról a következő király, Gusztáv Adolf mentette ki a nagy tudóst. Ekkor Forsius a birodalom legkisebb egyházközségét kérte magának, hogy ott pap lehessen. Így került a finnországi Tammissaari (svédül Ekenäs), ahol mint evangélikus lelkipásztor működött, élete végéig.

Ezidőtájt Erdélynek is megvolt a maga tudós nagyembere. Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaedia* című könyve, mint tudjuk 1653-ban jelenik meg a hollandiai Utrechtben. Ebben, az akkori tudományos ismereteket összefoglaló, első magyar nyelven megírt könyvben, Apáczai említést tesz az észak-európai országokról is. Az „oktalan állatokról” szólva azt írja, hogy az alce, vagyis a jávorszarvas, „Suéciában (Svédországban) s egyéb északi tartományokban terem”. A városok közül Norvégiában Nidrosia-t (Trondhjem) és Berga-t (Bergen) említi, Svédországban: Stockholmia, Uppsalia. Nicopia, valamint Finnországban: Åbo (Åbo Turku), és Viburgum (Viborg, Viipuri) kerül felsorolásra.

A történelmi eseményeket tárgyaló fejezetben Apáczai Csere János ezeket írja a svédekről: „1628. Gustavus Adolphus a németországi fejedelmeket megsegíti. 1632. Ez Lutznál győzedelmesen a harcon elesik, és az ő leánya. Christina tétetik helyébe királlyá, ki nagy boldogul, eszesen és bölcsen azóltától fogva uralkodik és nemcsak királynéknak, hanem sok királyoknak lőtt az ő nagy tudományára és bölcsességére nézve tüköre.”

Furesa párhuzama a két nagy tudóseMBER sorsának, hogy mint Forsius, Apáczai Csere János is kegyvesztetté válik az uralkodó, vagyis II. Rákóczi György fejedelem előtt a szakmabeli irigyek, főleg Basirius áskálódásai következtében. S ha nem is került érte éppen kínzópadra, mint nagyérdemű északi kollégája, de egészségét a mellőzés alaposan aláasta, és nem lehet kétséges, hogy korai halálának előidézésében is szerepet játszott. Nem volt könnyű dolguk akkor sem a megalkuvásra képtelen, egyenes gerincű szellemeknek.

Ebben az időben merült fel először a finn és a magyar nyelv közti rokonság lehetőségének gondolata is. Erdélyben először Johann Troester, szebeni szász történész foglalkozik ezzel a kérdéssel, aki Nürnbergben 1666-ban megjelent *Das alt- und neue teutsche Dacia* című könyvében először közöl finn és magyar szöveggyeztetéseket. A nyelvhasználaton alapuló eredetkutatás akkortájt indult meg Németországban, ahol az erdélyi szász ifjak is egyetemi tanulmányaikat végezték.

Hamburgban Martin Fogel orvosprofesszor és sokoldalú tudós tekinthető a finn-magyar rokonság megsejtése úttörőjének.

Svédországban Bengt Skytte birodalmi tanácsos kezdett foglalkozni a finn-magyar rokonság kérdésével, hogy pontosan mikor, publikálatlanul maradt kéziratiból nem derül ki, de hogy ilyen kérdések is felmerültek benne, egyáltalán

nem meglepő. Tudjuk ugyanis Bengt Skytteról, hogy több ízben hosszabb időt is töltött Erdélyben, a svéd király követeként, az erdélyi fejedelmek udvarában. Utána pedig a török portán tartózkodott, amint erről már bőven szoltunk előzőleg. Nem csoda hát, hogy a hosszas, idegen földön, sokféle nyelvet beszélő emberek társaságában leélt idő alatt, nyelvi összehasonlításokkal is foglalkozni kezdett. Az sem lehetetlen, hogy éppen Erdélyben kapott ehhez kedvet, vagy éppen indítást.

Teleki József erdélyi gróf 1759-1761-ben tett nyugati tanulmányútja során, Párizsban tartós barátságot kötött B. Ferner (1724-1802) svéd fizikussal, aki később Uppsalában egyetemi tanár lett. Teleki József naplójában sok szó esik kettőjük gyakori találkozásairól, beszélgetéseiről, közös tanulmányaikról. Ezek során, feltehetően, egymás hazájáról is szerezhettek érdekes ismereteket.

Hell Miksa (1720-1790), a neves jezsuita csillagász, pappá szentelése és doktorrá avatása után, 1752 és 1755 között Kolozsváron az akadémiai rangú jezsuita kollégiumban matematikát, fizikát és filozófiát oktatott. Az ő nevéhez fűződik a kolozsvári csillagvizsgáló létesítése, ami ottlétének legfőbb feladata volt. Intézetében fizikai laboratóriumot szerelt fel, főleg a mágnesesség és elektromosság kutatására szolgáló kísérleti eszközökkel.

Hell Miksát 1755-ben a bécsi egyetem csillagászává nevezték ki, és ugyanakkor az udvari csillagda igazgatójává. Ilyen minőségben utazik a norvégiai Vardöbe, hogy ott a Vénusz bolygó Nap előtti átvonulását figyelje meg. Ez a ritka égi tünemény 1769. június 3-án volt látható, s pontos bemérése a Nap - Föld távolság pontosabb meghatározása szempontjából is igen jelentős volt.

Hell Miksa erre a több mint két éves expedíciójára egyik fiatalabb rendtársát, Sajnovics János (1733-1785) csillagászt is magával vitte, aki útjuk egész tartama alatt naplót vezetett. Ebből, valamint mindkettőjük gazdag és kimerítő levelezése alapján, ennek az expedíciónak minden mozzanata részleteiben is igen jól ismert.

Csillagászaink Vardöben igen eredményes és rendkívül sokoldalú kutatásokat végeztek. Felállították a csillagvizsgálót, ahol rendszeres csillagászati megfigyeléseket és méréseket végeztek. Ezenkívül, Hell Miksa tengeri állatokat és növényeket gyűjtött és határozott meg. Érdekes megfigyeléseket tett a tenger vizének apadásával, valamint különleges fényjelenségeivel kapcsolatban. Kutatta az északi fény okát és kidolgozta erre vonatkozó elméletét. Elkészítette Vardö szigetének földrajzi térképét, pontos magassági beméréseinek adatait pedig felhasználták később a Finnmarken (Észak-Skandinávia) térképének elkészítésénél. Közben beteget gyógyított a magával hozott vagy saját készítésű gyógyszerek segítségével. Ennyire szerteágazó tevékenység mellett, a két csillagásznak még nyelvészeti megfigyelésekre is maradt ideje és ereje. Ennek eredményeként, Sajnovics megírta élete fő művét, a magyar és lapp nyelv összehasonlításáról, amit azóta is a finn-ugor nyelvkutatás alapköveként tartanak

számon.

Az expedíció fő célját képező megfigyelést is sikerrel hajtották végre. 1769. június 3-án, nagy szerencséjükre, a felhők széteszlottak és ők megfigyelhették és bemérhették a Vénusz bolygónak a Nap korongja előtt való átvonulásának minden fázisát. Ez óriási eredménynek számított, mert, mint utólag megtudták, az angol csillagászoknak mindez nem sikerült sem Nord-Capon, sem a Spitzbergákon, a felhős ég miatt.

Jezsuita csillagászainkat nagy tisztelettel és megbecsüléssel vették körül az északi protestáns világban. Norvégia akkortájt a dán korona uralma alá tartozott. A tudományokat pártoló fiatal dán király, VII. Keresztély (Christian) nem egyszer személyesen fogadta őket, a dán Akadémia pedig tagjai sorába választotta a két csillagászt, tudományos eredményeik elismeréseként. Előbb Hell Miksát, aki a dán Akadémia első külföldi tagja lett, egy évvel később pedig Sajnovics Jánost, nyelvutatói eredményeieért.

Sajnovics két helyen tesz említést írásaiban Hell Miksa akadémiai tagságáról. Rendtársainak írott, Trondhjemben, 1769. szeptember 2-án keltezett levelében ezt írja: „Tegnapelőtt [...] A város polgármestere, ki egyúttal az itteni Akadémia titkára, ennek díszlevelét nyújtotta át Hellnek, melyben ez év januárius hava 29-én az Akadémia tagjává választatott; egyszersmind egy kitűnő latin költemény kezéhez juttatásával is megtisztelte őt.”

Naplójába pedig, Koppenhágában, 1769. november 3-án ezeket jegyezte be: „Toth gróf R.P. Hellnek átnyújtotta az Akadémia latinul kitöltött diplomáját, melyben őt ezen Akadémia tagjaként üdvözik.”

Saját akadémiai tagságáról Sajnovics mindössze egy mellékmondat erejéig volt hajlandó említést tenni, rendtársainak, Haffniából [Koppenhága], 1770. február 10-én írott levelében: „Magam is készítettem egy értekezést és ezt hasonlólag felolvastam e tudományos társulat körében, mely tagjai közé vett fel, még pedig három gyűlésen, a tagok nagy helyeslése és éljenzése közt. Hogy miről szól értekezésem, visszajövetelem után fogjátok megtudni.” Utána, ugyanebben a levelében, egészen más irányú, számunkra érdekes tevékenységükről számol be:

„Nem sokára Finnmarken és Norvégia egy része térképének megrajzolásába kapunk bele, azon csillagászati és mágnestű-észleletek alapján, melyeket eddigelé utunkban gyűjtöttünk; fontos munka ez, minthogy ezen területről jó térképünk még nincsen. Midőn a minap a királyi egyetem őfelsége a király születése napját ünnepelé, Horrebow csillagász úr egy nyilvános beszédében különös magasztalással dicsérőleg emelte ki Hell-t, rólam sem felejtkezvén meg.”

Sajnovics János: *Demonshatio Idioma ungarorum et lapponum idem esse* című munkáját, még ugyanabban az évben, Koppenhágában kinyomtatták. A mű keletkezésének körülményeiről Sajnovics naplójából semmit sem tudhatunk meg.

Még rendtársainak írt levelében is, amint láttuk, nagy titokzatossággal kezeli ezt a témát, pedig egyéb irányú kutatásairól részletesen tájékoztatja őket. Vardöböl, 1769. április 5-én, sok egyéb között ezeket közli: „Még két olyan nevezetes tünemény foglalkoztatja elménket, melyeknek fontossága és következményeiből folyó haszna egymaga már dúsan kárpótolja a királyi bőkezűség kiadásait. E váratlan fölfedezés egyike: a tenger apadásának kiszámítása. Észleltük ugyanis, hogy a tenger vízének a földgolyón folytonos apadása mellett nagy mérvekben növekszik a szárazföld; ebből épp oly érdekes mint fontos és hasznos kérdések támadnak: hová lesz tehát e nagy vízmennyiség? [...] Vajon az atmoszférába jut-e és annak súlyát növeli naponként vagy kihat-e az éghajlatra és az abban mozgó emberekre és egészségi állapotokra? [...] van a politikusoknak min törjék az eszüket, hogy a végveszélyt elhárítsák [...] Másik fölfedezésünk ennél sokkal szebb, csaknem egész Európára kiterjed és Magyarországot is közel érdeklí, és oly fontosnak véljük, hogy még titokban tartjuk és eddig csakis Dánia királya öfelségével közöltük. Valahányszor e dolgról beszélünk, pedig igen sokszor beszélünk róla, hálát adunk az Istennek, hogy ezen tudományos működésünkben, melyre az ő dicsőítésére vállalkoztunk, ily hatalmasan áld meg, hogy nagy műve alkotásában alapító-nak tekinthetjük magunkat.”

Annál gyakrabban emlegeti Sajnovics nyelvészeti kutatásait Hell Miksa, otthoni szaktársaihoz és dán ügyintézőkhöz küldött beszámoló leveleiben. Így Pilgram Antalnak, aki távolléte alatt helyettese volt Bécsben, Vardöböl, 1769. április 5-én ír Hell a lappokról is, akikről Sajnovics, az ő utasításai szerint értekezni fog. Hell adta meg hozzá az utasításokat és a kritériumokat, amelyek szerint Sajnovics a kutatásokat végezte. Hell akkor többek között a tenger villogásának okát kereste és kutatásai révén talált is rá magyarázatot. Mint írta, a tünemény apró tengeri állatoktól származik, nem holmi elektromos anyagtól, - amint ezt kezdetben feltételezte, sem pedig a víznek kén- és sórészececskéitől.

De azért már másnap, 1769. április 6-án, újra említést tesz a lappokról és a nyelvrokonság felfedezéséről, ezúttal Höller jezsuitatársához intézett levelében, aki filozófiát és teológiát oktatott Bécsben.

Nemsokára rá, április 30-án, Vardöböl írt levelében, azt közli Otto Thott dán gróffal, hogy Sajnovics befejezte a lappokról szóló tanulmányát.

Mindebből arra lehetne következtetni, hogy a nyelvi rokonság kutatása Hellnek fontosabb volt, mint Sajnovicsnak. Ezt látszanak igazolni Hell egyéb levelei is. Koppenhágában 1770. április 14-én Hell Miksa levelet ír Pray György (1723-1801) történetkutató jezsuitatársának, a Halotti Beszéd felfedezőjének, akivel közli, hogy Sajnovics Demonstratioja szerint a magyarok és lappok nyelv- és fajroksága bizonyítást nyert. Mindkettőjüket élénken foglalkoztatta a magyar őstörténet s az eredet kérdése és e tárgykörben levelezett a két tudós egymással.

A nézeteik közti különbségeket igyekeztek tisztázni és közös nevezőre hozni.

Hazatérése után Hell Miksa Bécsből ír 1771. január 4-én Praynak. Kifejti előtte nézeteit az egyes amerikai és ázsiai népek nyelvi rokonságáról. Szóegyezések léteznek a kamcsatkai, a grönlandi, valamint az amerikai Hudson folyó vidékén beszélt nyelvekben. Ázsiai eredetű szavak megőrződtek Svédországban és Norvégia területén is, írja Hell. Éppen ezért, egyetért Prayval, aki az ázsiai nyelveket Kínából származtatja. Közli azt is, hogy szándékában áll Anonymus írását saját magyarázó szövegével ellátva és térképekkel együtt kiadni.

Nem lehet kétséges tehát, hogy a nyelvrokonság kutatásának ötlete Helltől származik, a kivitelezést pedig, sok egyéb elfoglaltsága miatt, Sajnovicsra bízta, - de talán azt sem egészen. Lapp nyelvtankönyvet és szótárt még útközben, Oslóban kaptak Sturm (Sturmius) gubernátortól, Sajnovics naplója szerint 1768. július 16-án, de az dán alapú volt, amiből lehetetlen volt a kiejtésre következtetni, pedig éppen ez volt a nyelvhasználatban a legfontosabb. Sajnovics a Demonstratióban megírja a mű keletkezésének körülményeit és a kutatás nehézségeit, amit itt Pinzger Ferenc után idézünk:

„Bevallom, kétségbe estem és hogy ne tétlenkedjem, hát mást tettem. De R.P. Hell egyre hangoztatta, hogy ezt a kutatást nagyon szívén viseli és igen fontosnak tartja: kezdett ösztökélni és újból és újból buzdítani, sőt hogy megmutassa, milyen nagyra becsüli az ügyet, egyes órákban el-ellátogatott hozzám, megnézte a szótárt, kikereste a szavakat, megmagyarázta ezeket a dán szótárból és munkámban kezdett segédkezni.”

Ennek a csillagászati expedíció melléktermékeként létrejött nyelvészeti munkának, amit a világ Sajnovics műveként ismert meg, tulajdonképpen Hell Miksa volt a szellemi szerzője, amit Sajnovics ki is emel a Demonstratio végén:

„De a dús eredmény, amely a tudományra és különösen a történelemre háramlik belőle, kizárólag R.P. Hell nevére írandó, aki a magyarok őshazáját kutatta, megtalálta és ezt majd velünk közli. Ő vitt engem magával önként Finnmarkia partjaira. Ő buzdított tovább, hogy a megkezdett munkát folytassam. Az ő tekintélyének köszönhető, hogy a folytatott munkát be is fejezhettem, mert időt adott rá és tanácsaival támogatott. Ennyi jogcíme van erre a műre.”

Itt most még egy félreértésre szeretném felhívni a figyelmet. Nem érthetek egyet azzal ugyanis, hogy minden alkalommal, amikor a két csillagász finneket emleget, azon a lappokat kell érteni, mint ahogy az a Sajnovics Naplójának legújabb, 1990-ben megjelent kiadásának jegyzeteiben olvasható, vagy néha még Pinzger Hell Miksáról szóló könyvében is. Lehet, hogy Tacitus *Germania* című könyvében, az általa sose látott lappokat értette a „fenni” néven megnevezett népen, a Krisztus utáni első évszázadban, de ekkora tévedést viszont nehéz

feltételezni a másfél ezer évvel később élt, precíz természettudósokról, akik több mint két éven át utaztak s éltek Európa legészakibb vidékein és így alkalmuk volt személyesen érintkezni az ott élő népekkel.

A Lappföldön, mint tudjuk, nemcsak lappok élnek, s ez így volt régen is, nemcsak napjainkban. Inkább elhiszem Sajnovicsnak, hogy amikor naplójában arról ír, például Mauersundban, 1768. szeptember 28-án, hogy ott sok finn él, s leírja terméket és viseletüket, s hozzáfűzi, hogy „öltözékük nagyban hasonlít a magyar népviselethez, kivéve a népiesen „Bodcsor”-nak nevezett lábbelijüket, amely elöl csúcsos és felfelé kunkorodik, mint a hajó orra. A gyermekeket csodálatos módon fakéregbe takarják” akkor azok valóban finnek voltak, nem pedig lappok, ahogy azt később a nyelvészek feltételezték.

Máskor meg karjalaiakkal találkoztak, amit Pinzger a Demonstratio alapján így ír le: „Északi útjuk folyamán találkoztak Mauersundban egy Karjalából származó Daas nevű hithirdetővel. Hell a jó alkalommal élvén, a lappokra vonatkozó különféle kérdéseket intézett hozzá. Nemsokára a véletlen egy igazi karjalaival hozta őket össze. Elmondatták vele saját nyelvén a Miatyánkot. Nemcsak egyes szavakból, hanem a kiejtésük módjából Hell most már biztosra vette, hogy a magyar és a lapp nyelv rokonságához nem férhet kétség. Egyre sürgette utazó társát, hogy a kérdést tovább kutassa, mert az ő idejét a csillagászati megfigyelések és egyéb elodázhatatlan teendők kötik le.”

A Miatyánkot, mint kitűnő összehasonlító szöveget, a magyar csillagász-papok nyilván nemcsak egyszer és egy személlyel mondatták el maguknak. Koren Emil és Martti Voipio, 1988-ban megjelent könyvében, egy Kaurin nevű lutheránus lelkészről tesznek említést, aki lapp nyelven mondta el nekik a Miatyánkot. Sajnovics naplójában név nélkül említi a vardói lelkészt. Név szerint említi viszont Baade finn misszionáriust, akivel Kjellviig kikötőjében találkoztak 1768. október 4-én és 6-án, aki elmondta, hogy a hozzá tartozó területen 20 finn család él. Nehéz volna elképzelni, hogy egy lelkész ne tudná, milyen nemzetiségűek a hívei.

Azt viszont tudjuk, hogy a finnek már évszázadok óta északra menekültek az inséges időkben, amikor a szárazföld képtelen volt ellátni élelemmel a lakosságot, az Északi-Jeges-tenger ellenben messze földön híres volt a halbőségéről. Amint ezt Hans Kristian Eriksen könyvéből is megtudjuk, ezeknek a finn emigránsoknak nagy szerepük volt az északi partvidék benépesítésében. Halászfalvakat alapítottak, ahova a norvégok is csak később telepedtek be, s nevezték el ezeket az ide vándorolt finneket kveeneknek, Kvenlandról, ami a finnországi Kainu norvég neve. A finn telepések nemcsak Kainuból, hanem Karjalából, Savoból a Tornio-folyó völgyéből, de még sok más vidékről valók voltak. Vadsöben, a Vardöhoz legközelebbi városban, szobrot emeltek a finn telepések alapító tevékenységének és érdemeiknek elismerésére.

Nem látom tehát indokoltnak, hogy amikor csillagászaink finnekről, vagy különösen amikor karjalaiakról írnak, azokon mindig lappokat kell érteni, ahogy azt a Sajnovics naplójához csatolt jegyzetek sugallják. Hell Miksa még később is, Weiss Ferencnek a nagyszombati egyetem tanárának írott, Bécsben 1771. május 24-én keltezett levelében is azt kérdezi, hogy mit szólnak otthon a karjalai rokonsághoz („Sed quid Ungari nostri Tyrnavienses de Karjelijs sentiunt?”), amit Pinzger is a lappokkal való rokonságként értelmez.

Amikor 1990 nyarán a magvar csillagászok emlékeit keresve Vardö szigetére utaztam, a városháza külső falán egy emléktáblát találtam, amelynek norvég nyelvű szövege, magyar fordításban a következő: „Ófelsége VII. Keresztély király megbízásából ezen a helyen állította fel Hell Miksa observatóriumát a Vénuszátvonulás megfigyelésére, 1769. június 3-án”.

Vardöhus múzeumában, a 4-es szoba egyik sarkát szentelték a két jezsuita szerzetes-csillagász norvégiai kutatásai emlékének. Norvég nyelvű magyarozó szöveg mondja el ottlétük célját és csillagászati eredményeit, valamint azt, hogy az expedíció tevékenységéről a magyar jezsuita Sajnovics János naplót vezetett.

Ott látható Hell Miksa képe, amit I.G. Haid készített róla Bécsben. 1771-ben, valamint Vardö szigetének térképe, amit ottlétük idején maga Hell rajzolt meg, feltüntetve rajta hajójuk útvonalát és az obszervatórium helyét. Védőüveg alatt egy könyvet őriznek: Carl Ludwig Littrow 1835-ben kiadott hosszú című írását, amelyben igazságtalan szigorral veszi bírálata alá a két csillagász expedíciós működését. Furcsa fintora ez is a sorsnak, hogy éppen ez a könyv került oda, a méltatásukra hivatott emléksarokba.

A késő utódok is lerótták itt kegyeletüket. Egy magyar diákcsoport 1989-ben, négy nyelvű (magyar, angol, norvég, lapp) emléktáblát helyezett itt el, a Hell-Sajnovics expedíció 120. évfordulója alkalmából. Ott látható egy nemzetiszínű szalaggal körülfont babérkoszorú is, amelyek alácsüngő, fehér szalagjain a következő angol szöveg olvasható: „To the Memory of Paters M. Hell and J. Sajnovics. Urania Observatory Ministry of Education Budapest, Hungary 1990.”

E sorok írója 1990 júliusában Vardö szigetén tett megfigyeléseinek egy részét tette közzé, saját fényképfelvételeivel illusztrálva, az Új Magyar Hírek 1992. februári számában. Szerény emlékeztetőként két magyar tudósra, akiknek bámulatos sokoldalúsága agyonszakosított jelenünkben szinte már hihetetlen.

Személyes érintkezések erdélyi magyarok és finnek között kezdetben csak elvétve fordultak elő. Az Észak-Európába utazók, sőt ott letelepedők egyike Orlay János (1770-1829) nagykarolyi gimnáziumi tanár volt, aki 1791-ben kivándorolt Oroszországba. Szentpéterváron orvosi egyetemet végzett, utána pedig katonaoorvos és udvari sebész lett. Orvosi gyakorlata mellett, magyar nyelv- és eredetkutatással foglalkozott. Mert, amint azt egy 1803-ban kelt levelében írta,

amit itt V. Tervonen után idézünk: „Bűn az, ha valaki nem igyekszik hazájának múltját feltárni, jóllehet megtehetné... Én magam is, amikor 1791-ben a Balti-tengeren át Péterváron kötöttem ki, úgy találtam, hogy itt módom nyílik a magyarokkal rokon népeket tanulmányozni. Így jártam be a lappok földjét, Finnországot, a Kaukázus és az Ural hegyvidékeit, és mindenütt a saját szememmel láttam a régi magyarság nyomait.”

Orlay János nyelvészeti tevékenységére vonatkozó utalást találunk Johan Stråhlman, valkjärvi pap-nyelvész finn nyelvtan könyvének bevezetőjében. A szerző elmondja, hogy a magyar nyelvre vonatkozó adatokat a magyar tanácsos, lovag, doktor Orlaytól kapta, aki a szükséges forrásanyagot is megjelölte számára. Ezek között szerepel a két erdélyi, ugyancsak orvos-nyelvész műve, mégpedig: Pápai-Páriz Ferenc (1649-1716) latin-magyar szótára, az 1708-ban megjelent, és azóta több kiadást megért: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latinum*. A másik forrásmű Gyarmathi Sámuel: *Affinitas...* című munkája volt, amiről a következőkben lesz még szó.

Pápai-Páriz Ferenc nemcsak a nyelvészetben, de az orvostudományban is úttörő volt. Ő írta meg az első magyar nyelvű orvosi könyvet, *Pax Corporis [A test békessége]* címen, ami Kolozsváron jelent meg 1690-ben, és ezzel a tudománytörténet szempontjából igen jelentős könyvvel, a magyar orvosi tudományos nyelv alapjait is lefektette.

Orlay János jóvoltából így hát Johan Stråhlman Szentpéterváron 1816-ban megjelent, *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen* című, a maga idején igen fontos finn nyelvtanának létrejötténél, talán nem túlzás azt állítani, hogy három erdélyi orvos-nyelvész is bábáskodott.

1786-ban jelent meg Kolozsváron Benkő Ferenc *Magyar mineralógia* című munkája, ami az első magyar nyelven írott ásványtani könyv. (Reprint kiadásban, 200 évvel később, 1986-ban jelent meg Budapesten.) Finn vonatkozása, hogy a mágnesvas lelőhelyei között a Lappföldet („Lapland”) is megemlíti. Benkő Ferencnek egy másik úttörő munkájának tekinthető, hogy *Magyar geográfia* (1801-1802) című könyvével, a nyelvrokonság és a magyarság eredetének kérdését is bevezette a földrajzoktatásba. Benkő Ferenc (1745-1816), a Bethlen Gábor fejedelem által 1622-ben alapított enyedi református kollégium tanítványa, később pedig tanára volt. Nyugati egyetemeken tanult, többek között Freibergben, Jénában, Göttingenben, ahonnan hazatérve a Bethlen-kollégiumban gyümölcsöztette gazdag tudását, ott, ahonnan annak idején Körösi Csoma Sándor is elindult őshazakutató tibeti útjára. Benkő Ferenc nagy érdeme az anyanyelveknek szaknyelvvé való fejlesztése a természettudományokban.

Gyarmathi Sámuel (1751-1830) kolozsvári orvosprofesszor és nyelvtudós 1799-ben Göttingenben megjelent: *Affinitas linguae hungaricae cum lingvis*

originis grammaticae demonstrata című munkájával a finnugrisztika alapjait vetette meg. Gyarmathi Sámuel 1794-ben megjelent nyelvtani könyvét elküldi a korábban szintén Göttingenben tanult Henrik Gabriel Porthan (1739 -1804) finn nyelvésznek, akit ugyanakkor barátságra és szakmai együttműködésre kér fel. Ez tekinthető az erdélyi magyar és finn művelődési érintkezések első, magánjellegű, spontán megnyilvánulásának, amelynek kezdeményezése Erdélyből indult, Kolozsvárról. Ilyen szempontból is jelentős a Gyarmathi-Porthan-féle levelezés.

Porthan Henrik hagyatékának sajtó alá rendezése S.G. Elmgren nevéhez fűződik. Sven Gabriel Elmgren (1817-1897) történész a Helsinki Egyetemi Könyvtár vezetője, valamint a Finn Irodalmi Társaság titkára volt. Gazdag szakirodalmi tevékenységével, valamint a fennomán-eszmék és törekvések propagálása terén szerzett magának nagy érdemeket.

Közben nagyot változott a világ. Finnországot 1809-ben a cári Oroszországhoz csatolták, mint autonóm nagyhercegséget. Megszűnt a svéd uralom, de hivatalos nyelvként továbbra is a svéd nyelvet használták. Ugyanakkor elkezdődött a finn nyelv fontosságának a kihangsúlyozása ami főleg a turkui romantika néven ismert mozgalom révén jutott kifejezésre. A finnek figyelme egyre inkább Magyarország felé irányul. Erik Gustav Ehrström (1791-1835) lelkész, a finnségi eszme egyik előharcosa, 1821-ben az Åbo Morgonblad című svédnyelvű lapban közzétett cikksorozatában kifejti, hogy Finnországban a finn nyelvnek kell vezető szerepet biztosítani mind az állami, mind a művelődési, a tudományos, valamint a társadalom életében általában. Ez egyelőre csak vágyálom; megvalósítására Magyarországot tartja mintaképnek.

Erre az időre esik Trefort Ágoston (1817-1888) 1836-ban tett orosz-, finn- és svédországi látogatása. Mint tudjuk, Trefort Ágoston később vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, és ennek idején jött létre Kolozsváron, 1872-ben a Ferenc József Tudományegyetem és épült fel ennek a magyar nyelvű egyetemnek a Farakas utcai főépülete.

Az 1848-1849-es magyar szabadságharc eseményeit nagy aggodalommal kísérték figyelemmel a finnek. A szigorú cenzúra ellenére, mind a svéd, mind a finn nyelvű lapok számos cikkben számoltak be az eseményekről. A nyelvrokonság tudata ekkor már a szépirodalomba is kezdett behatolni. A magyaroknál előbb, mint a finneknél. Dugonics András *Etelka Karjelben* című drámája tekinthető ebből a szempontból úttörőnek. Dugonics András (1740-1818) piarista tanár, aki Erdélyben is tanított, előbb Nagykárolyban, majd később Medgyesén, 1788-ban megjelent *Etelka* című regényével vált ismertté. *Etelka Karjelben* című drámájában szó van az őshazáról és a nyelvrokonokról is. Ez Pesten jelent meg nyomtatásban, 1794-ben.

Finnországban a költők szólalnak meg először. A magyar szabadságharc ihletésében, lelkesítő hazafias versek

születtek. Ezek viszont a szigorú cenzúra miatt csak sokkal később jelenhettek meg nyomtatásban, így nem játszhattak szerepet a finn közvélemény befolyásolásában. Sakari Topelius (1818-1898), költő és történész Kossuth Lajosról és Görgey Arturról ír verseket, de *Ausztria és a Duna* címmel is ír verset – svéd nyelven, a kor szokása szerint. Ezekben a verseken erősen érződik Vörösmarty Mihály *Szózatának* hatása, amit akkortájt Finnországban már ismertek és ami J.L. Runeberg finn himnuszának szövegét is megihlette.

Egy másik, nem kevésbé ismert, ugyancsak svéd nyelven író finnországi költő. Fredrik Cygnaeus (1807-1881) *Görgei Artúr Szilvesztere (1849-1850)* címen ír szárnyaló, hazafias verset, amely hasonlóképp csak sokkal később kerülhetett nyilvánosságra.

A kevésbé ismert fiatal katonatiszt-költő, Frans Lorenz Mörtengren (1833-1862), *Egy magyar a kardjához* című versében így ír: „Makulátlan vagy, mint a magyar nemzet, / kitűnő kardom, / nem szennyez semmiféle rozsdá, / semmiféle vér. / De még makulátlanabbnak foglak látni, / még fényesebbnek, jobbnak, / ha majd pengőden csurogni látom/ a zsarnoki vért.”

Nem tudni, hogy ezt a magyar szabadságharcral ennyire azonosulni tudó fiatal tisztet kivezénytelték-e, hogy a zsarnok vére helyett a zsarnokság ellen küzdők vérevel szennyezze be vitézi kardját a szabadságharc leverésére kirendelt, orosz intervenciói csapatok valamelyikében

A magyarok figyelme ekkor kezd az 1835-ben megjelent Kalevala felé fordulni. Az 1839 és 1841 között Finnországban tartózkodott Reguly Antal (1819-1858) finnugor nyelvész ismerkedik meg először a finn népköltéssel és figyel fel annak a székely népdalokkal való rokon vonásaira. Egyik barátjához intézett levelében ezeket írja: „A finn nép oly gazdag dalokban, hogyha tudnék magyarul verselni, előnthenének benneteket velük. Magyar nyelvre fordítani őket, mely rokon szellemű és hasonló módon fejezi ki magát, igen könnyű és hasznos volna. Rajta mind vissza lehetne adni, mit a finn költő gondolt s össze lehetne hasonlítani magyar és székely népdalokkal. A moldvai csángóknál is reményelek hasonlókat találni.” Ez az első magyar híradás a finn népköltészetéről.

A székely népköltészethez való hasonlításról később, a Kalevala fordítása során még sok szó lesz. Egyelőre az 1847-ben megjelent, Erdélyi János féle *Népköltészeti Gyűjtemény* I. kötete nyújt alapot a finn népköltéssel való összehasonlításához. Ennek előszavában a gyűjtő Erdélyi János, Elias Lönnrotra hivatkozik, akinek a Kalevala összeállítása során alkalmazott módszerét, – a variánsok egybeolvasztását például, – ő maga is alkalmazta. Ezt megelőzően, 1842-ben, a Regélő Pesti Divatlap-ban ismerteti Erdélyi a szélesebb olvasóközönnyel a finnországi népköltészetet.

* Részlet a szerző *Erdély és Fennoskandia 1576-1945* című tanulmánykötetéből, Erdélyi Híradó Könyvkiadó, Kolozsvár. Budapest, 1996.

Benedekné Szőke Amália önmagáról

Erdélyben, Balázsfalván születtem, 1929. február 14-én. Öt éves koromban Erzsébetvárosra költöztünk, később Segesvárra, még későbbben Brassóba. A középiskola első négy évét Nagyszebenben a Ferencrendi Zárdában, a többi Székelyudvarhelyen a Református Kollégium tanítóképzőjében végeztem. Kolozsváron, a Bolyai Tudományegyetemen geológia-földrajzból szereztem diplomát. Bukarestben kutató geológusként dolgoztam, ott doktoráltam. Nyaranként terepkutatásokat végeztem felszínen és bányákban, Borsabányán (disszertáció), Nagybánya környékén és Csíkvidéken. Kutatásaim eredményeit tartalmazó tanulmányaim akadémiai szaklapokban jelentek meg. Írtam tudománynpszerűsítő cikkeket, recenziókat, fordításokat, a magam kedvtelésére verseket, naplójegyzeteket és hosszú leveleket. Sokat utaztam, kirándultam, olvastam, főleg a klasszikusokat.

1976-ban házasság révén Finnországba költöztem. A Helsinki Egyetemen finn nyelvet, irodalmat, történelmet tanultam. Közben közetek mikroszkópi vizsgálatait végeztem az egyetem közettárában. Nyaranta hosszú autóutakra indultunk férjemmel, mindig más-más útvonalon észak felé. A nagy élmény mindig Észak-Norvégia volt, gyönyörű hegyeivel, a fjordokkal. Ott láttam először gleccsert emberközélszől, az ár-ápály jelenségét, és gyönyörködhettem az Északi-Jeges-tenger végtelen szépségében Nordkapp magas sziklapartjáról.

Magyar emlékek után kutatva, több érdekességet fedeztem fel, amiket lefényképeztem, megírtam és főleg hazai lapokban közöltem. Sok évi kutatómunka előzte meg az 1996-ban megjelent *Erdély és fennoskandia 1576-1945* című könyvem megírását, amiben a diplomáciai, a katonai és művelődési kapcsolatokat tárgyalom. Írásaimban tudományos pontosságra törekedtem. Idegen eszmei kilengésektől, divatos nagy szavaktól, vagy romantikus elképzelésektől mentesen igyekszem megközelíteni a valós igazságot, s ha néha kritikus hangot ütök meg, az is ennek az érdekében történik. Ezért vállalom ma is, minden írásomat, a legrégebbieket is, tiszta lelkiismerettel. Emlékező írásaimra naplójegyzeteimből meríthetem a pontos adatokat akkor is, amikor más műfajban fejezem ki érzéseimet, gondolataimat.

Helsinki, 2003. március 3-án.